

Irena Stawowy-Kawka

Albańczycy w Macedonii 1944–2001

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Albańczycy w Macedonii
1944–2001

Irena Stawowy-Kawka

Albańczycy w Macedonii 1944–2001

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych oraz Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych

RECENZENT

prof. dr hab. Józef Łaptos

PROJEKT OKŁADKI

Jadwiga Burek

Na okładce: Wiec wyborczy w Skopiu w marcu 2013 roku. Zdjęcie wykonał Maciej Kawka

© Copyright by Irena Stawowy-Kawka & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2014
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3718-8

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

Wstęp	7
Część I Antecedencje	
Albański ruch narodowy – powstanie, rozwój i zasięg terytorialny	23
Część II Albańczycy w Macedonii w latach 1944–1990	
Liczba Albańczyków i obszar ich zamieszkania	53
Problem albański w Macedonii w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej	60
Szkolnictwo, oświata i kultura ludności albańskiej na tle innych narodowości i grup etnicznych po drugiej wojnie światowej w Macedonii	81
Liberalizacja polityki i decentralizacja władzy w latach sześćdziesiątych XX wieku a problem albański w Macedonii	89
IV Plenum CK ZKJ na Brioni i protest Albańczyków w 1968 roku	96
Demokratyzacja życia politycznego i zmiany ustrojowe lat siedemdziesiątych XX wieku	118
Życie kulturalno-oświatowe Albańczyków w Macedonii w okresie rządów komunistycznych w drugiej połowie XX wieku	138
Wystąpienia Albańczyków w 1981 roku w Kosowie i ich wpływ na wydarzenia w Macedonii	144
Dyskusje w Związku Komunistów Macedonii dotyczące przyczyn kryzysu z 1981 roku	152
Wpływ emigracji albańskiej na wydarzenia w Macedonii	168
Zmiany w polityce narodowościowej Macedonii w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku	175
Wpływ wydarzeń w Albanii i Kosowie na sytuację Albańczyków w Macedonii pod koniec rządów komunistycznych w Jugosławii	188
Problem albański w Macedonii a rozpad Jugosławii	195

Część III Albańczycy w Republice Macedonii w latach 1991–2001

Aktywność polityczna Albańczyków w Republice Macedonii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku	205
Liczba ludności albańskiej w Macedonii w latach 1994–2002	220
Rozwój albańskiej oświaty i kultury w Macedonii	223
Miejsce i rola ludności albańskiej w życiu Islamskiej Wspólnoty Religijnej	234
Kontaminacja wydarzeń w Kosowie, Dolinie Preševa i zachodniej Macedonii ..	238
Geopolityczne uwarunkowania polityki Macedonii w obliczu narastającego konfliktu wewnętrznego	249
Działania prewencyjne ONZ, UE i NATO w Macedonii	259
Polityczne i społeczne konsekwencje kryzysu ekonomicznego w ostatniej dekadzie XX wieku	263
Przyczyny wybuchu konfliktu i cele walki w interpretacji strony albańskiej	275
Zbrojna faza konfliktu (luty–czerwiec 2001 roku)	289
Rezultaty mediacji NATO i UE w procesie wygaszania konfliktu (czerwiec–sierpień 2001 roku)	311
Porozumienie ochrydzkie i uchwalenie zmian w Konstytucji Republiki Macedonii	325
Meandry implementacji porozumienia ochrydzkiego	344
Zakończenie	371
Spis map, tabel i wykresów	376
Bibliografia	379
Indeks nazwisk	399

Wstęp

Powodów do napisania monografii na temat Albańczyków w Macedonii w latach 1945–2001 było wiele. Pierwszym z nich była próba rozstrzygnięcia trwającego do dzisiaj sporu, głównie wśród samych elit albańskich, o tożsamość narodową Albańczyków i szukanie odpowiedzi na pytanie: co znaczy dzisiaj być Albańczykiem? Żyjący niemal 100 lat w strukturach jugosłowiańskich Albańczycy w Kosowie, Macedonii i Czarnogórze oraz ci w Grecji różnią się od swych współbraci z Albanii. Dyskusja, która się toczy między Ismailem Kadare¹, pochodzącym z albańskiego miasta Gjirokastrë, oraz kosowskim intelektualistą i pisarzem Rexhepem Qosją² sprawia, że szukanie odpowiedzi na tak zadane pytanie dzisiaj nie jest proste, niemniej jednak problem jest nurtujący i ważny z punktu widzenia nie tylko samych Albańczyków, ale także Europy. Jego sformułowanie zależy od punktu wyjścia, czy przyjmujemy za Ismailem Kadare rozpowszechnioną i popularyzowaną w samej Albanii tezę o europejskiej tożsamości Albańczyków, czy też uznamy za Rexhepem Qosją, że tożsamość narodowa Albańczyków jest bardziej złożona, zróżnicowana i podlegająca wpływom³. Z jednej strony to spór, jak traktować ponadpięćsetletnią obecność imperium osmańskiego (przyjęcie przez dużą część Albańczyków islamu) na ziemiach albańskich, z drugiej – okres komunizmu tak różny w samej Albanii od tego, co działo się w Jugosławii, oraz współczesne lata transformacji, która przebiega w charakterystyczny, ale przecież zróżnicowany sposób w Kosowie, Macedonii i Czarnogórze. Nie podlega natomiast dyskusji stwierdzenie Fatosy Lubonji⁴ „...– według współczesnej

¹ Ismail Kadare (ur. w 1936 r.), albański pisarz, studiował literaturę na uniwersytecie w Tiranie i w Instytucie Gorkiego w Moskwie. Dziennikarz i deputowany w parlamencie albańskim Albanię opuścił w 1990 r. i uzyskał azyl polityczny we Francji. Wiele jego dzieł wydanych zostało w języku polskim.

² Rexhep Qosja (ur. w 1936 r.), albański (kosowski) pisarz, krytyk literacki, ukończył studia filologiczne na uniwersytecie w Priştinie.

³ W 2006 r. w Tiranie ukazały się prace obu autorów: Ismaila Kadarego, *Identiteti evropian i shiqiptarëve*, Tiranë 2006, i Rexhepa Qosji, *Realiteti i shpërfillur*, Tiranë 2006, które dały podstawy do szerokiej dyskusji nie tylko w Albanii, ale także poza jej granicami, dotyczącej tożsamości narodowej Albańczyków.

⁴ Fatos Lubonja (ur. w 1951 r. w Tiranie), albański pisarz, dziennikarz, ukończył fizykę na uniwersytecie w Tiranie. Skazany na 17 lat więzienia w 1974 r. za działalność kontrewolucyjną.

koncepcji narodu – populacje były i są w trakcie formowania i ewoluowania tak, że tworzenie narodu, a co za tym idzie, także tożsamości narodowej jest procesem dynamicznym”⁵. Dlatego Lubonja twierdzi, że:

...demokracja jako droga ku większej wolności, nie jest „istotą” czy „esencją” Europy, co stawia ją ponad innymi, ale procesem rozciągniętym historycznie i geograficznie, i nieskończonym – powinniśmy zdać sobie sprawę, że kiedy mówimy o tożsamości/tożsamościach, musimy usilnie pielęgnować i bronić wiedzy o kilku tożsamościach człowieka, a nie tylko o jednym tożsamościowym jądrze czy ostatecznej supertożsamości.

Drugim ważnym zagadnieniem, nurtującym zwłaszcza Macedończyków, jest pytanie o definicję „albańskich terytoriów leżących poza politycznymi granicami Albanii” (formułowane przez Albańczyków natychmiast od powstania i wytyczenia granic Albanii w 1913 roku do dzisiaj). Dla Macedonii jest to problem egzystencjalny, albowiem Albańczycy żyjący w zwartych skupiskach w zachodniej Macedonii na granicy z Albanią i północno-zachodniej z Kosowem stanowią tam dzisiaj ponad 25% populacji kraju.

Zasadniczy trzon pracy dotyczy politycznych uwarunkowań życia Albańczyków w Macedonii w latach 1945–2001. Jedna część obejmuje lata 1945–1990. Już wtedy między Albańczykami i Macedończykami narastał konflikt, który komunistyczne władze Jugosławii starały się łagodzić w myśl idei „braterstwa i jedności”. Część druga jest poświęcona wydarzeniom, które miały miejsce w latach 1990–2001, zatem po powstaniu samodzielnego państwa – Republiki Macedonii, gdy doszło między Albańczykami i Macedończykami do otwartego konfliktu etnicznego.

W czasie rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, gdy trwała tam wyniszczająca wojna, Macedonia postrzegana była jako oaza pokoju i jedyna republika byłej Jugosławii, którą ominął konflikt zbrojny. Ale już wtedy w jednym z wywiadów wybitny znawca historii Bałkanów – Henryk Batowski – przestrzegał: „Gdy chodzi o problem albański w Republice Macedonii, raczej nie należy bez komentarza przytaczać zapewnień Albańczyków, że oni jakoby nie myślą o oderwaniu się w razie korzystnej sytuacji”⁶. Uważał on, że tradycja, sposób myślenia, moralność bizantyńska, tj. bezwzględność oraz stanowcze dążenie do absolutnej dominacji, przetrwały na Bałkanach

Karę odbył w więzieniu w Tiranie i w albańskich obozach pracy. Na wolność wyszedł dopiero w 1991 r.

⁵ F. Lubonja, *Tożsamościowa „esencja” i „kanibalizm kulturowy”*, „Czas Kultury” 2011, nr 3. Po raz pierwszy tekst ten opublikowano w „Krrieri” 23 maja 2006 r. w języku albańskim pt. „Esenca” *jonë identitare dhe „kanibalizmi kulturor”*.

⁶ Rozmowa z Henrykiem Batowskim, historykiem, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, członkiem Polskiej Akademii Umiejętności [w:] R. Bilski, *Nie strzelajcie do nocnego ptaka. Bałkany 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 143.

przez stulecia od upadku cesarstwa wschodniorzymskiego do czasów współczesnych.

Dla zrozumienia dzisiejszego konfliktu macedońsko-albańskiego z jednej strony bardzo ważne jest ujęcie interdyscyplinarne: historyczne, politologiczne oraz kulturowe, z drugiej natomiast omówienie tych animozji w kontekście szerszym, w odniesieniu do całego problemu albańskiego na Bałkanach, przekraczającego granice samej Macedonii i obejmującego także: Serbię, Kosowo, Czarnogórę oraz Albanię. Przedstawienie sporu albańsko-macedońskiego nie może być kompleksowe bez powiązania go z wydarzeniami rozgrywającymi się w sąsiednim Kosowie oraz z antagonizmem serbsko-albańskim, koncepcjami panalbańskimi w kraju, na emigracji i na terenie byłej Jugosławii, tj. na obszarach zamieszkałych przez Albańczyków. Wprawdzie to Kosowo było „Piemontem” walki Albańczyków w Jugosławii o samostanowienie, ale walka ta toczyła się równolegle w sąsiedniej Macedonii.

W latach buntu albańskiego przeciwko porządkowi w Jugosławii władze w Belgradzie i Skopiu obwiniały Albańczyków o nacjonalizm, a nawet szowinizm, a zatem o działania destrukcyjne wobec jedności komunistycznej. Tak zostały osądzone antyrządowe działania Albańczyków w latach 1968, 1981 i 1989. W 1981 roku jeden z największych albańskich intelektualistów, Ismail Kadare, wystąpił w obronie swych rodaków, określając jugosłowiańską kampanię propagandową następująco: „W długiej, wielowiekowej historii albańskiej kultury nie było podobnego przypadku tak wielkiego i przepełnionego gniewem wobec niej ataku, w którym ścigają się ze sobą barbarzyństwo i ignorancja”⁷. I jak twierdził:

Przez indywidualizację kary kodeksy te surowo potępiły i wykluczały z życia Albańczyka mordy kolektywne, masakry, a tym bardziej ludobójstwo. Wstrzemięźliwość narodu albańskiego spowodowała, że nawet w obliczu szowinistycznych burz, wichrów, którym od czasu do czasu musiał stawić czoło, nie popadał w histerię, nie ogarnęły go wściekłość czy chęć odpowiedzi szowinizmem na szowinizm. Odpowiadał surowo, ale zawsze w sposób prawy⁸.

Taka ocena postępowania Albańczyków wobec Serbów i Macedończyków zaczęła przeważać w publikacjach uczonych, wystąpieniach polityków, mediach, w chwili gdy doszło do rozpadu Jugosławii. Wówczas pojawił się stereotyp Albańczyka – prześladowanego w okresie rządów Tity – któremu po śmierci tego dyktatora odebrano wszelkie prawa i godności, aż wreszcie po powstaniu Republiki Macedonii Albańczyka, który poniósł największe ofiary

⁷ Rigelsowi Haliliemu udało się odszukać tekst I. Kadarego z 1981 r. na łamach dziennika „Zëri Popullit”, 29 maja 1981, zob. R. Halili, *Naród i jego pieśni. Rzecz o oralności, piśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*, Warszawa 2011, s. 51.

⁸ *Ibidem*, s. 52.

i, czując się pozbawiony należnych praw, chwycił za broń, by się o nie upomnieć w krwawej rebelii, do której doszło w 2001 roku. Stanowisko to, często powtarzane, może wzbudzić uznanie tych środowisk, które bez przesłедzenia uwarunkowań historycznych i szerszego kontekstu problemu albańskiego na Bałkanach, chcąc wyjaśnić konflikt w czasie, gdy trwa, odwołują się do prostego przeciwstawienia *my-oni*; przy czym taka wersja, powtarzana i głoszona przez samych Albańczyków, mogłaby być przyjęta jako prawdziwa i uzasadniona.

Proponowana przez mocarstwa koncepcja wielokulturowości i multietniczności miała być rozwiązaniem problemów wynikających ze współzycia narodów, mniejszych grup etnicznych i religijnych w jednym wspólnym państwie. Odwoływała się ona do zasad demokratycznego porządku, równych praw należnych każdej grupie, pluralizmu politycznego w państwie obywatelskim jako idei alternatywnej dla państwa narodowego, gdzie akcentuje się szczególną wartość tradycji, religii i kultury oraz uznanie dla jej twórców i odbiorców⁹. Państwa narodowe, w tym Macedonia, powstałe z rozpadu federacji jugosłowiańskiej, muszą brać pod uwagę grupy etniczne, religijne i kulturowe żyjące na ich terytoriach. Wspólnoty wielonarodowe wolą bowiem urzeczywistniać własne aspiracje i funkcjonować w formule państwa narodowego. Jedynie takie państwo może zapewnić pomyślność i być gwarantem rozwoju – takie twierdzenie dominuje w Skopiu. Macedończycy, a zwłaszcza macedońskie elity intelektualne, uważają, że rozwiązania wynikające z idei multietniczności i multikulturowości prowadzą do konfliktów etnicznych niejednokrotnie przybierających kształt krwawych wojen.

Dzisiaj Republika Macedonii, szukająca swego miejsca na geopolitycznej mapie Europy w obliczu pojawiającej się presji etnicznych Albańczyków, gotowa była nawet dla ustanowienia pokoju oddać w 2001 roku część swego terytorium za cenę wymiany ludności. Praktyka multietniczności napotkała w Macedonii poważne trudności. Doprowadziła do utworzenia etnicznych wysp, odizolowanych od reszty społeczeństwa, nastawionych na zaspokajanie swych żądań, kolejnych roszczeń i potrzeb. Nie udało się wprowadzić mechanizmów integracji, niezbędnych do dobrego funkcjonowania pluralistycznego społeczeństwa i państwa. Po dwunastu latach obowiązywania porozumienia ochrydzkiego, które miało znieść nierówność etniczną obywateli, dochodziło w latach 2012 i 2013 do następnych konfliktów, a lider największej współrządzącej partii albańskiej w Macedonii, Ali Ahmeti, twierdził, że nie byłby w stanie powstrzymać wybuchu kolejnego konfliktu na tle etnicznym.

W konflikcie etnicznym cele chociażby jednej z jego stron można określać wyłącznie w kategoriach różnic stanowiących główną linię konfrontacji, któ-

⁹ A. Posern-Zieliński, *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*, Poznań 2005, s. 147.

rażą ujawnia co najmniej jedna z grup etnicznych¹⁰. Konflikt taki wybucha, gdy zostanie wyjawione niezadowolenie, tzn. zostanie podany powód, dla którego członkowie jednej grupy nie mogą realizować swych interesów lub ich postulaty nie mogą być spełnione, czy też przedstawiciele różnych wspólnot nie mają równych praw¹¹. W analizie konfliktu i dążeniu do pokoju kluczową rolę odgrywa poczucie sprawiedliwości¹². Dlatego też zasady sprawiedliwości w konflikcie albańsko-macedońskim miały sankcjonować ustalenia porozumienia ochrydzkiego, tak by zatrzymać nie tylko krwawe starcia między Albańczykami i Macedończykami, ale na trwałe usunąć między nimi nieporozumienia i sprzeczności. Czy jednak porozumienie ochrydzkie spełniało tę funkcję? Czy zaproponowany przez Zachód model konsocjonalnych rządów może być z powodzeniem realizowany w Macedonii i w jakim zakresie? Stanie się on podstawą do przeanalizowania rozwiązań wynikających z porozumienia ochrydzkiego jako tych, które w danej chwili były do przyjęcia przez obie strony – zarówno albańską, jak i macedońską – i mogły przynieść uspokojenie sytuacji. Stało się inaczej, mimo że zostały wypracowane przez przedstawicieli UE i USA, to nie zadowolili żadnej ze stron. Mogły w tym pomóc mechanizmy – zarządzania konfliktem, zwane też jego regulacją, które można określić za Wolffem jako:

Ustanowienie ram instytucjonalnych, w których sprzeczne interesy etniczne i różnice można zminimalizować do pewnego stopnia przez zachętę do współpracy i pokojowego rozwiązywania konfliktów zainteresowanych stron przez kompromis, w którym przeważają spodziewane korzyści nad gwałtowną konfrontacją¹³.

Zarządzanie konfliktem nie powoduje jednak jego zakończenia. Pojednanie nie jest pojedynczym wydarzeniem, ale długotrwałym procesem, który powinien prowadzić do zlikwidowania przyczyn konfliktu.

Zdefiniowanie przyczyn konfliktu albańsko-macedońskiego pozwoli określić, czy może dojść do pojednania, czy konflikt może być zażegnany i jakie należy zastosować w tym wypadku działania instytucjonalne, by nie dochodziło do zamieszek, incydentów czy też ponownie do wybuchu zbrojnego (wojny etnicznej), jak to miało miejsce w 2001 roku.

Dzisiaj UE i USA stoją na stanowisku, że zmiana granic nie jest rozstrzygnięciem dopuszczalnym, a poszczególne wspólnoty etniczne (narodowe)

¹⁰ S. Wolff, *Ethnic Conflict: A Global Perspective*, Oxford 2006, s. 5.

¹¹ *Ibidem*.

¹² A.D. Smith, *Trends and Causes of Armed Conflict*, Berghof Handbook for Conflict Transformation, 2004, www.berghof-handbook.net/uploads/download/smith_handbook.pdf, s. 14 [dostęp: 12.12.2012].

¹³ W. Wolff, *Ethnic Conflict...*, s. 134, 135. Przekład obcojęzycznych tekstów cytowanych w niniejszej książce – I. Stawowy-Kawka.

powinny wypracować sprawiedliwe rozwiązanie, by współżyć w jednym państwie. W tym wypadku koncepcja prewencji konfliktów (*Conflict Prevention*), polegająca na stałym monitorowaniu i analizowaniu sytuacji w Macedonii, pomaga w tym, by znów nie doszło do zaostrzenia sytuacji i ponownych walk.

W definiowaniu konfliktu istotne są także takie cechy, jak jego intensywność i czas trwania. W wypadku Macedonii można go określić jako umiarkowany, gdyż trudno uchwycić stan między wojną i pokojem, zamieszkami i incydentami a zmilitaryzowaną przemocą, jaka miała miejsce w 2001 roku, gdzie stan spokoju etnicznego splótł się z wybuchem działań zbrojnych, a istniejące spory obie strony starały się rozwiązywać na drodze pokojowej, osiągając kolejne porozumienia przy wsparciu czynnika międzynarodowego. Konflikt w Macedonii dotyczył nie całego jej obszaru, a tylko części terytorium, głównie obszarów, gdzie żyją w zwartych grupach Albańczycy lub gdzie są oni przemieszani z innymi społecznościami etnicznymi.

Praca składa się z wprowadzenia (antecedencji – powstania i rozwoju albańskiego ruchu narodowego oraz opisu zasięgu terytorialnego Albańczyków na Bałkanach) i dwóch zasadniczych części: drugiej zatytułowanej *Albańczycy w Macedonii w latach 1944–1990* i trzeciej pt. *Albańczycy w Republice Macedonii w latach 1991–2001*. Ukazanie historycznych korzeni konfliktu albańsko-macedońskiego i rozmieszczenia terytorialnego Albańczyków w Macedonii i poza jej granicami – w sąsiedztwie, tj. na terytorium Kosowa, Macedonii, Grecji i Czarnogóry – było podstawowym zadaniem w rozdziale wprowadzającym. W ciągu całej swej powojennej historii aż do dzisiaj Albańczycy powoływali się na złe rozwiązania mocarstw, które wytyczyły zasięg terytorialny Albanii w 1913 roku, pozostawiając poza granicami dużą część jej ludności. Pokazanie, jak dalece koncepcja panalbańska, tj. zjednoczenia wszystkich ziem, które zamieszkują Albańczycy, była formułowana w przeszłości, a w jakim stopniu jest aktualna do dzisiaj, w dużej mierze warunkuje obecnie możliwości pokojowego rozwiązania konfliktu albańsko-macedońskiego.

Zaraz po wojnie, gdy Macedonia jako jedna z republik wchodziła w skład Jugosławii, aż do zmian konstytucyjnych w roku 1963 i plenum w Brioni w 1966 roku, Albańczycy ucierpieli najbardziej. Wiązało się to nie tyle z ich dyskryminacją jako mniejszości narodowej (określanej w późniejszym okresie narodowością), ile z modelem państwa i polityką Tity. Wejście bowiem służb bezpieczeństwa państwa do tradycyjnych albańskich struktur rodowo-plemiennych i religijnych i ich rozbitcie było o wiele trudniejsze niż podporządkowanie sobie innych grup ludności. Okres od zakończenia wojny aż do połowy lat sześćdziesiątych był najtrudniejszy dla wszystkich obywateli Macedonii, bez względu na narodowość. Dopiero po 1966 roku zaczął się nowy etap uzyskiwania większych praw politycznych i kulturalno-oświatowych

przez narodowości i grupy etniczne, a jego kulminację stanowiła konstytucja z 1974 roku.

Albańczycy już w pierwszych dniach po zakończeniu wojny mogli rozwijać swą własną kulturę narodową. Ich prawa zwiększały się stopniowo do lat siedemdziesiątych, a trzeba pamiętać, że miało to miejsce wówczas, gdy wszyscy mieszkańcy Macedonii podlegali reżimowi komunistycznemu, który w szczególnie sposób ograniczał wolność. O ile nie było w Skopiu uniwersytetu z wykładowym językiem albańskim, o tyle w sąsiednim Kosowie chętnie studiowała młodzież z Macedonii. Stworzone wówczas w Jugosławii mechanizmy dawały Albańczykom bardzo szerokie uprawnienia kulturalno-oświatowe. Czy wszyscy jednakże chcieli z nich skorzystać? Jeśli nie, to dlaczego? Czy i w jakim stopniu były one ograniczane przez władze komunistyczne? Jaki wpływ na nie miała izolacja polityczna Albanii i jak albańskie idee polityczne oddziaływały na postawy Albańczyków w Macedonii? Niemniej wzrost uprawnień politycznych republiki, rozluźnienie kontroli przez władze centralne, a przede wszystkim idea „braterstwa i jedności” stwarzały Albańczykom w Macedonii swobody i wolności o wiele szersze niż te, które mieli w sąsiedniej Albanii. Zmniejszenie tych praw nastąpiło dopiero w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, co nie pozostawało bez związku z wydarzeniami w sąsiednim Kosowie i w Dolinie Preševa. Wystąpienia Albańczyków w Kosowie przeciwko Belgradowi, największe w latach: 1968, 1981, 1989, odbiły się echem w sąsiedniej Macedonii, a przyświecające albańskim politykom, intelektualistom i dziennikarzom idee spłotyły się z ich działaniami.

Sytuację mniejszości albańskiej po powstaniu suwerennego państwa macedońskiego możemy określić jako fazę „współistnienia”. Ujawniły się wówczas konflikty, które elity rządzące starały się rozwiązać na drodze stopniowych ustępstw wobec Albańczyków, jednak ich postawy się radykalizowały wraz z pogłębianiem się ekonomicznej i politycznej słabości Macedonii. W tym okresie Albańczycy kilkakrotnie, stosując radykalne metody, ubiegali się o równorzędny z Macedończykami narodowy status, szczególnie w zakresie: języka (formułując postulaty, by albański oprócz macedońskiego stał się językiem urzędowym), kultury i nauki (by uznano albańskie uczelnie wyższe), domagali się też równego dostępu do wszelkich dóbr, urzędów i pracy, tak żeby Albańczycy mieli proporcjonalne do swojej liczby przedstawicielstwo polityczne i administracyjne. Działo się to w trudnych warunkach, gdy Macedończycy, wychodząc z komunistycznych struktur, starali się modernizować państwo i zaistnieć na politycznej mapie Europy.

Polityka transformacji była utrudniona w Macedonii w szczególnie sposób, bo nie tylko przez niechętnie nastawione do niej sąsiednie państwa, które zgłaszały pretensje dotyczące nazwy, wykorzystywania symboli narodowych, polityki historycznej, ale także przez trwającą w Jugosławii wojnę. Był to więc

cały splot wydarzeń – od dziedzictwa historycznego (wynikającego z polityki jugosłowiańskiej) przez uwarunkowania zewnętrzne (których istotę stanowiły przerwanie więzi gospodarczych z Grecją, Serbią i innymi byłymi republikami jugosłowiańskimi oraz sytuacja w sąsiednim Kosowie, Dolinie Preševa) i wewnętrzną transformację postkomunistyczną. Te trudne dla Macedonii wydarzenia starali się wykorzystać Albańczycy, doprowadzając do konfliktu zbrojnego w jej północno-zachodniej części.

Przebieg konfliktu zbrojnego w północno-zachodniej Macedonii od lutego do sierpnia 2001 roku był wyraźnie związany z sytuacją w sąsiednim Kosowie i południowej Serbii. Zaangażowanie międzynarodowe, tj. NATO, UE, OBWE i innych instytucji, minimalizowało straty, a jednocześnie skutecznie ułatwiało porozumienie się obu stron konfliktu i w rezultacie podpisanie 13 sierpnia 2001 roku porozumienia ochrydzkiego (zwanego też umową ramową).

Okres, który rozpoczął się wraz z zaakceptowaniem przez Albańczyków i Macedończyków porozumienia ochrydzkiego, trwa do dzisiaj, gdyż nie można powiedzieć, że po wprowadzeniu w życie zmian w konstytucji i szczegółowych rozwiązań prawnych, dających szerokie uprawnienia Albańczykom, konflikt zupełnie wygasł. Natomiast zaangażowanie USA i UE w Macedonii zmieniało swój charakter, gdyż zaproponowano:

- *niesienie pomocy w rozwiązywaniu konfliktów* między społecznością albańską a macedońską od 1998 do czerwca 2001 roku,
- *zarządzanie kryzysem* od czerwca 2001 roku do wprowadzenia w życie porozumienia ochrydzkiego,
- *prowadzenie działań prewencyjnych* od implementacji porozumienia ochrydzkiego do dzisiaj, a ich nasilenie zależy od: stopnia wdrażania reform, przestrzegania zasad porozumienia ochrydzkiego i konieczności łagodzenia sporów.

Do opracowania niniejszej monografii wykorzystałam głównie źródła pierwotne z dwóch archiwów: Państwowego Archiwum Republiki Macedonii w Skopiu (Državen arhiv na Republika Makedonija – DARM, Skopje) oraz Archiwum Krste Crvenkovskiego w Instytucie Historii Narodowej w Skopiu (Arhiv na Krste Crvenkovski vo Institutot za nacionalna istorija vo Skopje – AKC). W pierwszym przypadku została zbadana cała dokumentacja Komunistycznej Partii Macedonii, później Związku Komunistów Macedonii oraz napływająca korespondencja z Belgradu, decyzje partyjne, deklaracje oraz programy w sprawie kwestii narodowościowej w Jugosławii od 1945 do 1989 roku. Dokumentacja ta została zebrana w zespole 427 (fond 427), CK na KPM/SKM, w poszczególnych teczkach. Także analiza dokumentów zespołu 170 (fond 170), dotyczącego oświaty i kultury Ministerstwa Oświaty LRM (Ministerstvo za prosveta na NRM), miała znaczenie dla określenia, jakie

podstawowe zadania stawiało sobie ministerstwo w realizacji programów nauczania Albańczyków oraz z jakimi problemami borykały się wówczas elity rządzące. Drugie archiwum, którego zawartość jeszcze w pełni nie została uporządkowana, jest o tyle ważne, że znajdują się w nim te dokumenty, którymi dysponował Krste Crvenkovski, jeden z najważniejszych komunistów macedońskich, co przy braku dostępu do archiwum spraw wewnętrznych w pewnym stopniu lukę tę uzupełnia, chociaż dane te w przyszłości powinny być zweryfikowane. Chodzi tu głównie o dokumenty odnoszące się do powojennych czystek etnicznych i represji wobec Albańczyków w Macedonii pod koniec drugiej wojny światowej i zaraz po jej zakończeniu.

Duża część materiału pochodziła ze zbiorów dokumentów już opublikowanych. Najczęściej wykorzystywanymi opracowaniami były: *Albancite vo Republika Makedonija 1945–1995, legislativa, politička dokumentacija, statistika*, red. S. Milosavlevski, M. Tomovski, Skopje 1997 oraz *Izbor tekstovi za konfliktot od 2001 godina*, red. M. Iseini, P. Menaj, R. Osmani, Skopje 2008.

Wzięto pod uwagę uregulowania prawne Republiki Macedonii, zawarte w Dzienniku Ustaw RM (*Služben vesnik na RM*), raporty Komisji Europejskiej, Departamentu Stanu USA oraz raporty rozmaitych przedstawicieli gremiów i organizacji przebywających w czasie konfliktu w 2001 roku w Macedonii. Są one dostępne na stronach internetowych: International Crisis Group, Institute for War & Peace Reporting, Human Rights Watch, OBWE. Pomocne okazały się wspomnienia polityków zarówno macedońskich, jak i albańskich, wywiady z nimi i dzienniki ich autorstwa.

Posłużono się nie tylko literaturą autorów macedońskich i albańskich na temat wzajemnych relacji, lecz także serbską, angielską, amerykańską i niemiecką. Uwzględniono najnowsze badania polskie i obce. Do najbardziej znanych autorów macedońskich zajmujących się problematyką Albańczyków w Macedonii trzeba zaliczyć: Violetę Ačkoską, Stojana Kiselinovskiego i Novicę Veljanovskiego. Szczególnie przydatne w opracowaniu tematu były prace Violety Ačkoskiej, *Bratstvoto i edinstvoto 1944–1974. Pomegu harmonija i disharmonija*, Skopje 2003 oraz Novicy Veljanovskiego, *Makedonija 1945–1991. Državnost i nezavisnost*, Skopje 2002. Chociaż nie dotyczą one bezpośrednio Albańczyków w Macedonii, to jednak ukazują politykę narodowościową w Jugosławii od 1945 do 1990 roku. Natomiast Stojan Kiselinovski¹⁴ zajął się głównie sprawami demograficznymi, starając się pokazać dynamikę wzrostu ludności albańskiej w Macedonii. Po roku 2001 powstały monografie poświęcone przebiegowi wydarzeń w Macedonii w czasie zbrojnego konfliktu oraz ich ocenie. Pisali na ten temat: Svetlana Antič-Jovčevska, *Patot na vistinata, svedoštva za voeniot konflikt i egzodusot vo Kumanovsko, 2001*,

¹⁴ S. Kiselinovski, *Etničkite promeni vo Makedonija (1913–1995)*, Skopje 2000.

Skopje 2004; Mitre Arsovski, Stojan Kuzev, Risto Damjanovski, *Vojnata vo Makedonija vo 2001 godina*, Skopje 2006; Ivan Babanovski, *ONA, teroristička paravojska vo Makedonija*, Skopje 2002; Jadranka Kostova, *Nezavršen mir*, Skopje 2003; Mančo Mitevski, *2001 vojna so dve lica. (I avtohtona vojna i mal poteg vo partjata na golemite igrači)*, Skopje 2008; Dragoljub Stavrev, *Nemir i razmisli. Za makedonskite raboti 2001 godina. Zapisi za „konfliktot vo 2001 godina” vo Republika Makedonija*, Skopje 2002; Svetomir Škarić, *Makedonija i Kosovo*, Skopje 2002.

W Macedonii brak jest całościowych monografii oraz badań historycznych, antropologicznych, socjologicznych i politologicznych dotyczących Albańczyków tam żyjących. Lukę tę stara się wypełnić badająca grupy etniczne w Macedonii Marija Taševa, która wraz z innymi badaczami macedońskimi zajmuje się rolą religii, uwarunkowaniami kulturalnymi, zwraca uwagę także na tradycję i zwyczaje poszczególnych grup etnicznych, w tym Albańczyków żyjących w Macedonii. Badania te opublikowano w latach 1997–1998, a więc jeszcze przed wybuchem konfliktu w 2001 roku¹⁵. W dorobku Kateriny Naumoskiej¹⁶ i Kateriny Todoroskiej przeważają prace na temat współpracy i polityki Albańczyków i Macedończyków w latach 1878–1913. Katerina Todoroska wydała monografię pt. *Makedonsko-albanski vrski 1878–1903* (vtoro izdanije), Skopje 2002, ponadto pod jej redakcją ukazały się dwa tomy cennych dokumentów: *Makedoncite i Albancite od Berlinskiot kongres do Ilindenskoto vostanie*, Skopje 2011 oraz *Političkite i kulturalnite vrski meѓu Makedoncite i Albancite 1903–1913*, Skopje 2003. Najnowszą publikacją jest monografia Vlado Popovskiego *Albansko nacionalno-osloboditelno dviženje*, Skopje 2012, która została wydana także w języku albańskim: *Lëvizja kombëtare çlirimtare shqiptare (1830–1912)*, Tetovë 2012.

Literatura albańska i opracowania dotyczące sytuacji Albańczyków w Macedonii nie są bogate, niemniej po uruchomieniu mechanizmów porozumienia ochrydzkiego widać, że poszczególne ośrodki naukowe publikują coraz więcej rozpraw naukowych na ten temat. Powstaniem państwa narodowego – Albanii zajął się Ramiz Abduli z Instytutu Historii Narodowej w Skopiu, autor prac: *Albanskoto osloboditelno dviženje 1908–1910*, t. I, Skopje 2002, *Albanskoto osloboditelno dviženje, 1911–1912*, t. II, Skopje 2003. Należy wspomnieć o dwutomowym opracowaniu pod redakcją Masara Kodry pt. *Shqiptarët e Maqedonisë*, Shkup 1994. Dzieje Albańczyków w Macedonii wchodzącej w skład federacji jugosłowiańskiej przedstawił Qerim Lita w pracy *KQ i NDSH-së dhe Azem Marana*, Shkup 2011, jest on również autorem

¹⁵ M. Taševa, *Etničkite grupi vo Makedonija. Istoriski kontekst*, Skopje 1997 oraz *Etničkite grupi vo Makedonija – sovremeni sostojbi*, red. M. Taševa, Skopje 1998.

¹⁶ *Autonomija*, red. K. Naumoska, Skopje 1995.

monografii *Naçertania K.Cërvenkovski dhe identiteti shqiptar në Maqedoni (1945–1954) / rethanat arsimore, kulturore, politike, feta re dhe organizative*, Shkup 2007, t. I. O sprawach szkolnictwa albańskiego w Macedonii pisał głównie Avzi Mustafa z Uniwersytetu św. św. Cyryla i Metodego w Skopiu w pracach: *Edukata dhe arsimi nëpër shekuj (Studime dhe artikuj)*, Shkup 1997 oraz *Zhvillimi shkollës fillore Shqipe në Republikën e Maqedonisë 1945–1947*, Shkup 1998.

Istnieje też kilka opracowań albańskich dotyczących konfliktu w 2001 roku w Republice Macedonii. Do najważniejszych należy *Zhvillimet politiko-shoqërore të Shqiptarët në Maqedoni 1990–2001*, Tetovë 2005, autorstwa Zeqiriji Rexhepiego, który ukazuje ten konflikt w szerszym kontekście historycznym, a jednocześnie stanowisko albańskie odnośnie do spornych spraw macedońsko-albańskich. Losy Albańczyków w Macedonii opisali autorzy albańscy w pracach zbiorowych: *Power Sharing and the Implementation of the Ohrid Framework Agreement*, red. F. Bieber, Skopje 2008 oraz *Deset godini od Ohridskiot ramkoven dogovor. Dali Makedonija funkcionira kako multietnička država*, red. Blerim Reka, Tetovo 2011. W wydawanych przez Albańczyków czasopismach naukowych większość artykułów jest poświęcona historii, kulturze, demografii albańskiej w Macedonii. I tak „Studime Albanologjike” publikuje Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve – Shkup (Instytut Duchowego i Kulturalnego Dziedzictwa Albańczyków – Skopie), „Kërkime Historike” zaś jest wydawane przez Shoqata e Historianëve Shqiptarë në Maqedoni (Stowarzyszenie Albańskich Historyków w Macedonii).

W polskiej literaturze brak jest odrębnych publikacji dotyczących sytuacji Albańczyków w Macedonii, ich życia politycznego, ekonomicznego i kulturalnego. Jednak w szerszych opracowaniach o Jugosławii w okresie 1945–1990 wątek albański jest obecny. Mam tu na uwadze przede wszystkim syntezę autorstwa Michała Jerzego Zacharias, który jugosłowiański komunizm osadza w głębszym kontekście polityki wewnętrznej – głównie ustrojowo-ekonomicznej i narodowościowej. Autor ukazuje złożoną strukturę instytucjonalną w Jugosławii i reformy Tity, które jego zdaniem spowodowały rozpad państwa¹⁷. Wartościowa jest praca *Rozbicie Jugosławii* Marka Waldenberga, który bardzo krytycznie ocenia politykę USA oraz UE, a zwłaszcza Niemiec na Bałkanach, upatrując w niej czynnik, który doprowadził do upadku państwa – Jugosławii, a wręcz jej rozbicia. Kontrastuje z nią studium Wiesława Walkiewicza *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, obejmujące w warstwie analitycznej tło zarówno kwestii prowadzonej przez Jugosławię

¹⁷ M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizm. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie – przekształcenia – rozpad*, Warszawa 2004.

polityki narodowościowej, jak i powstania macedońskiego państwa. Uwagę należy zwrócić także na dwa istotne opracowania naukowe poświęcone polityce narodowościowej Slobodana Miloševicia: Mirelli Korzeniewskiej-Wiszniewskiej *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2008, oraz Danuty Gibas-Krzak *Serbsko-albański konflikt o Kosowo w XX wieku. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, Toruń 2009. Ważny z zakresu antropologii jest tom wydany pod redakcją Karoliny Bielenin-Lenczowskiej pt. *Sąsiedztwo w obliczu konfliktu. Relacje społeczne i etniczne w zachodniej Macedonii – refleksje antropologiczne*, Warszawa 2009, dotyczący głównie gminy Centar Župa koło Debaru, z pominięciem obszarów zbrojnego konfliktu w 2001 roku. Interesujące badania w południowo-zachodniej Macedonii prowadził Marcin Lubaś, który wydał w Krakowie w 2011 roku pracę pt. *Różnowiercy. Współistnienie międzyreligijne w zachodniomacedońskiej wsi. Studium z zakresu antropologii społeczno-kulturowej*.

Bogatsza jest literatura dotycząca samej Macedonii i konfliktu albańsko-macedońskiego w języku angielskim. W pracy pt. *Macedonia. Warlords and Rebels in the Balkans*, New York 2004, John Phillips stara się ukazać i wyjaśnić przyczyny konfliktu albańsko-macedońskiego oraz działania podjęte przez USA i państwa UE, by go rozwiązać. Bardzo cennym opracowaniem jest obszerniejsze studium dotyczące historii Albańczyków (nie tylko w samej Albanii, lecz także w Kosowie, Macedonii i Czarnogórze) autorstwa Jamesa Pettifera i Mirandy Vickers pt. *The Albanian Question. Reshaping the Balkans*, New York 2007, 2009. Ciekawym źródłem informacji mogą też być prace Židasa Daskalovskiego, a szczególnie studium pt. *Walking on the Edge: Consolidating Multiethnic Macedonia 1989–2004*, Chapel Hill 2006, omawiające starania państw UE i USA o tworzenie struktur multietnicznego państwa obywatelskiego – Macedonii.

Zachowania Albańczyków i Macedończyków w czasie konfliktu w 2001 roku śledził Vasiliki P. Neofotistos, który w antropologicznej monografii *The Risk of War. Everyday Sociality in the Republic of Macedonia*, Philadelphia 2012, opisał stosunek tych narodów do siebie w okresie wspomnianej rebelii. Należy również odnotować interesujące studium niemieckiego badacza Wolfa Oschliesa pt. *Makedonien 2001–2004. Kriegstagebuch aus einem friedlichen Land*, Berlin 2004. Przedstawione tu prace nie stanowią kompletnej bibliografii, ale są wyborem najważniejszych opracowań wykorzystanych podczas pisania książki.

Podziękowania pragnę złożyć dyrektorowi Instytutu Historii Narodowej w Skopiu, Todorovi Čepreganovi, za cenną pomoc w gromadzeniu literatury, w tym udostępnienie Archiwum Krste Crvenkovskiego. Równie gorąco dziękuję za możliwość korzystania ze zbiorów archiwalnych z Państwowego

Archiwum Macedonii w Skopiu jego dyrektorowi, Zoranovi Todorovskiemu, oraz jego zastępcy, wicedyrektorowi Qerimovi Licie, a także pracownikom tej instytucji.

Poznanie obecnej sytuacji i rozmowy z wieloma znanymi Albańczykami nie byłyby możliwe bez pomocy prof. Kateriny Todoroskiej i jej męża. Dzięki nim mogłam odbyć rozmowę z burmistrzem gminy Aračinovo – Bastrim Bajramim i zrozumieć sytuację Albańczyków i Macedończyków tam żyjących, odwiedzić Kondovo i porozmawiać z władzami Islamskiego Wydziału Teologicznego i medresy oraz zwiedzić kilka wsi albańskich w zachodniej Macedonii, gdzie praktycznie bez zaproszenia i wiedzy Albańczyków przebywanie i gromadzenie dokumentacji fotograficznej nie jest dzisiaj możliwe. W czasie wędrowki po zachodniej Macedonii spotkałam się z niezwykle gościnną całą muzułmańską rodziną Albańczyków ze wsi Čegrane. Najstarsi rodu trudnią się rolnictwem, budują też domy dla swych synów i wnuków oraz pilnują gospodarstwa. Jeden z synów, najlepiej wykształcony, pracuje w Kondovie na uniwersytecie islamskim (jego żona, mieszkająca 55 lat w Macedonii, posługuje się tylko językiem albańskim), natomiast ich dzieci wyjechały do Szwajcarii w poszukiwaniu pracy. To szczęśliwy los wielu albańskich rodzin z Macedonii.

Serdecznie dziękuję też za wskazówki i konsultacje prof. prof. Stojanowi Kiselinovskiemu, Violecie Ačkoskiej oraz Józefowi Łaptosowi, natomiast za udostępnienie literatury albańskiej dyrektorowi Instytutu Duchowego i Kulturalnego Dziedzictwa Albańczyków w Skopiu – Shefqetowi Zekolli i jego współpracownikom. Za wykreślenie map podziękowania kieruję na ręce Piotra Nowaczyńskiego, a za pomoc w tłumaczeniach i ustaleniu poprawnej ortografii języka albańskiego podziękowanie zechce przyjąć Vladimir Marković.

Wydanie monografii zostało sfinansowane ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych oraz Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego, za co serdecznie dziękuję władzom tych instytucji: prof. Bogdanowi Szlachcie i prof. Robertowi Kłosowiczowi.

W pracy nazwy geograficzne i nazwiska albańskie występują w wersji oryginalnej, oprócz tych, które doczekały się spolszczenia, np. Tirana, Kosowo, Hodža itp. W odniesieniu do nazwisk i nazw instytucji, partii politycznych zapisanych w dokumentacji archiwalnej w języku macedońskim i serbskim pozostawiłam taki ich zapis, jaki obowiązuje w danym języku, tj. macedońskim i serbskim, ale oprócz tego w nawiasie umieszczona została oryginalna pisownia – albańska, np. mac. Dželadin Zakiri (alb. Hxeladin Zeqiri), mac. Prijатели na nova Albanija (alb. Miq të Shqipërisë së Re). W zapisie języka macedońskiego i serbskiego korzystałam z transkrypcji, a bułgarskiego i rosyjskiego z transliteracji.